

ПАРАДИГМА ЯК ТЕРМІН

© Андрейчук Н., 2008

У статті представлено аналіз розвитку смислової структури терміна *парадигма*. Особлива увага звернена на формування сучасного розуміння терміна як особливого формату наукових досліджень і запропоноване уточнене тлумачення цього компонента, його смислової структури. Створено словникову статтю, що дозволяє виявити значення досліджуваного полісемічного терміна не лише з допомогою визначення всіх його смислів, але й через співвідношення слова з іншими поняттями та їх групами.

The article deals with the term paradigm from the point of view of its sense structure development. Special attention has been paid to the formation of modern understanding of this term as a special format of scientific research and a precise definition of this component of its semantic structure has been suggested. Dictionary entry allowing to describe paradigm semantics through not only defining its numerous senses but establishing their correlation with other notions has been worked out.

Verbum sapienti sat est

Парадигма належить до тих спеціальних термінів, без яких сьогодні важко уявити будь-яку наукову публікацію. Сучасна наукова література рясніє різними формами цього терміна (парадигма, парадигматика, парадигмація, парадигматичний, парадигмоцентричний, парадигмальний тощо), які часто вживаються в різних смислах навіть у межах однієї наукової праці. Відсутність узгодженості вживання цього терміна послужила стимулом для аналізу причин такого «вільного» поводження з ним сучасних науковців. Актуальність дослідження термінології була чітко сформульована ще М. Хайдеггером: всі наші епістемологічні проблеми викликано неправильним тлумаченням вихідних слів – термінології, яка створює евристичні координати кожної науки [1, с. 32]. Завданням дослідження є проаналізувати розвиток смислової структури терміна й систематизувати результати аналізу у формі словникової статті з елементами тезаурусного опису. Для проведення такого аналізу звернімося насамперед до етимології та історичного розвитку значення слова.

Слово парадигма походить від грецького *παράδειγμα*, яке, своєю чергою, утворилося від *παράδειγμα*: префікс *παρά* зі значенням близького, суміжного розташування + показувати, зіставляти, представляти [2]. Уже у старогрецькій мові слово вживалось у декількох значеннях: 1) зразок, модель, 2) приклад, 3) наочне підтвердження, доказ, 4) повчальний приклад, урок, 5) подоба, зображення [2]. Легко встановити, що всі ці значення поєднано спільною семою, яку можна іменувати «орієнтація на зразок». В античній та середньовічній філософії парадигму застосовують, щоб охарактеризувати взаємовідношення духовного й реального світу [3]. Зокрема, Платон уживає цей термін, описуючи ідеї, які утворюють перманентну модель кожної речі. Світ ідей, таким чином, утворює у сукупності «істинне буття», чуттєвий світ є вторинним і займає посереднє положення між буттям і небуттям (матерією). Чуттєві речі – це суміш буття й небуття, відбитки ідеальних зразків (прототипів). На вершині світу ідей перебуває ідея Бога як вищого добра [4, с. 152–178].

Отже, початково як філософський термін парадигма характеризує сферу вічних ідей як первинний образ, зразок, за яким створюється світ буття.

В англійській мові це слово почало вживатися з 15 століття у значенні «зразок, модель». Протягом останніх чотирьох століть *парадигма* слугує для позначення граматичних форм одного слова чи граматичних категорій частини мови. Словник Merriam-Webster 1900 р. подає термінологічне значення парадигми лише в контексті лінгвістики та риторики (ілюстративна оповідь чи казка).

У лінгвістиці термін *парадигма* має свою історію та особливості вживання. Він визначається як тип зв'язків у мовній системі, які встановлюються на підставі варіативності, подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць і унеможливають їхнє одночасне уживання в певній позиції [5]. Парадигма кваліфікується як відношення підпорядковані логічній диз'юнкції (або/або).

Термін увів датський мовознавець Луї Єльмслев для опису антиномії системи мови, якій притаманні парадигматичні відношення, і мовлення, якому властиві синтагматичні. Він замінив запропонований раніше швейцарським лінгвістом Фердинандом де Соссюром термін «асоціативні відношення» та «вертикальні відношення» російського вченого І. Бодуена де Куртене.

У більшості неспеціалізованих словників лінгвістичне значення парадигми подається лише як система словоформ, яка відображає зміну слова за властивими йому граматичними категоріями; зразок типу відмінювання або дієвідмінювання [6]. Слід зазначити, що саме як підґрунтя розподілу типів відміни й дієвідміни *парадигма* розглядалася ще в античних граматиках. Сучасні мовознавці застосовують цей термін не лише на морфологічному, але й на інших рівнях аналізу мовних одиниць: фонологічному (ряд звуків, що позиційно чергуються), лексичному (синонімія, полісемія, антонімія, гіпонімія, метонімія лексичних одиниць), морфемному (синонімія, полісемія, антонімія морфем), морфологічному 1) система словоформ однієї лексеми, 2) схема словозміни, яка виражається у флексії), словотвірному 1) похідність слів одного ступеня деривації від певного твірного слова, словотвірне гніздо; 2) сукупність словотвірних моделей, що репрезентують регулярні типи словотвірних відношень), синтаксичному (сукупність варіантів – перетворень певної позиційної схеми речення), текстовому (специфічні ознаки різних текстем мовленнєвих жанрів, функціональних стилів і творчості одного автора).

У сучасній філософії науки поняття *парадигми* є дуже продуктивним і розглядається як система теоретичних, методологічних й аксіологічних установок, що беруться за зразок розв'язку наукових задач і визнаються всіма членами наукової спільноти. Вважається, що його вперше застосував у цьому значенні позитивіст Г. Бергман [7]. За іншими джерелами піонером у запровадженні вживання досліджуваного терміна у значенні теоретичної моделі слід вважати Нобелівського лауреата Давида Балтімора, який проголосив «нову парадигму нашого розуміння причин захворювання раком» [8]. Після цього парадигма почала позначати визначальний напрямок розмірковувань у тій чи іншій області науки, який задає правила стосовно типу задач, які розв'язують дослідники, і шляхи, якими вони йдуть до їх розв'язку. У 1962 році Томас Кун (1922–1996) у праці «Структура наукових революцій» визначає наукову парадигму як вказівку на те, «що деякі узвичаєні приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади, що містять закон, теорію, їхнє практичне застосування й необхідне обладнання, у сукупності дають нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження... Учені, в основі наукової діяльності яких однакові парадигми, спираються на ті самі правила і стандарти наукової практики. Ця спільність настанов і видима узгодженість, яку вони забезпечують, являють собою передумови для нормальної науки, тобто для генези і наступності в традиції того чи того напрямку дослідження» [9, с. 24, 25]. У згаданій вище праці Т. Кун також говорить про можливість виділення епістемічного та соціального аспектів парадигми. В епістемічному плані парадигма є сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань та технічних прийомів, що слугують зразком для наукової діяльності. У соціальному – парадигма представлена конкретним науковим співтовариством, цілісністю та межами

якого вона визначає. Існування парадигми, на думку Т. Куна, зв'язане з періодами нормальної науки, у рамках якої вона виконує проєктивно-програмувальну та селективно-заборонну функції. Зміна парадигми здійснюється шляхом наукових революцій, а «послідовний перехід від однієї парадигми до іншої через революцію – звичайна модель розвитку зрілої науки» [9, с. 6] і може розглядатися як своєрідне гештальт-перемикання наукового співтовариства на нову систему світобачення й цінностей.

Ідеї Т. Куна мали визначальний вплив на формування сучасного розуміння парадигми як вказівки на те, *що* слід вивчати, які *питання* розглядати стосовно об'єкта вивчення, як ці питання мають бути *структуровані*, як слід *інтерпретувати* результати дослідження. Додаткова конкретизація поняття *парадигми* міститься в «дисциплінарній матриці», до структури якої входять:

- 1) формальний апарат і мова, що вживаються в конкретній науковій дисципліні,
- 2) метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні й методологічні принципи світорозуміння,
- 3) цінності, що задають панівні ідеали й норми побудови й обґрунтування наукового знання [10].

У певні «революційні» періоди матриця може змінюватись у зв'язку з появою нових даних чи у відповідь на нагромадження аномалій, які не можна витлумачити в рамках чинної парадигми. «Чим точніша і розвиненіша парадигма, тим вона чуйніший індикатор у викритті аномалії, що тим самим призводить до зміни в парадигмі» [9, с. 79]. Відбувається парадигматичний «зсув» або «трансформація парадигмації» [11]. Підхід до вивчення розвитку кожної дисципліни має бути парадигмоцентричним, що «дає змогу внутрішньо структурувати дослідження у цій царині знань, визначити її ретроспективу та перспективу, а також закономірності поточного наукового розгортання» [12, с. 25].

Для узагальненого опису досліджуваного терміна спробуємо, спираючись на словникові матеріали [3; 13; 14; 15; 16; 17] та представлений вище аналіз розвитку його смислової структури, створити словникову статтю з елементами тезаурусного опису. Така стаття дозволить виявити значення полісемічного терміна не лише з допомогою визначення всіх його значень, але й через співвідношення слова з іншими поняттями та їх групами.

ПАРАДИГМА

- 1) ідея, що служить основою для створення світу буття (в античній філософії);
ідеальний зразок, ідеал, прообраз, прототип, архетип, оригінал
- 2) стандартний або типовий приклад;
Епітома, прототип, образ, подоба, схема, стандарт, норма, зразок, типовий зразок, модель, концентрат, імаго (у психоаналізі – ідеалізований образ когось, наприклад сформований у дитинстві образ батька чи матері)
- 3) групування одиниць однієї мовної системи чи підсистеми у класи на основі їхніх різних опозицій;
система слозформ, тип слозозміни
- 4) поєднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може бути замінена у мовленні іншою мовною одиницею цього класу;
категорія, клас
- 5) особливий формат наукових досліджень, який а) відображає ідеологію досліджень, б) визначає шляхи формування та упорядкування знань і програми досліджень, в) встановлює критерії оцінювання та інтерпретацію результатів досліджень;
епістема, модель мислення, узагальнений зразок концептуалізації або теоретичного підходу
- 6) теорія (або модель постановки проблем), що прийнята як зразок розв'язку дослідницької задачі;

Концепція, підхід, точка зору, позиція*

Аналіз вищенаведеної словникової статті дає можливість виділити спільну семантичну ознаку, наявність якої засвідчує семантичну цілісність цього полісемічного терміна, а саме: *первинна основа, що задає параметри для наслідування*.

Підсумовуючи, слід вказати, що, зважаючи на частотність вживання терміна парадигма у сучасних наукових публікаціях та його значущість для чіткого опису об'єктів, процедур та інтерпретації результатів дослідження, проведений аналіз семантики цього терміна та запропонована словникова стаття можуть слугувати певним орієнтиром для його коректного використання. А коректність використання термінів є першим свідченням того, що вчений добре усвідомлює в рамках якої парадигми він працює.

1. Бардина Н. В. *Методологические основы энергального моделирования языкового существования*. – *MegaLing' Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій* // Доповіді міжнар. конф. 24–28 вересня 2007. – Сімферополь: Вид-во «ДиАйПи», 2007. – 348 с. 2. *Древнегреческо-русский словарь* / Сост. И. Х. Дворецкий. – Т. II. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. 3. *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Советская энциклопедия, 1983/ 4. *История философии*. – Т. 1. – М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1941. – 491 с. 5. Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. 6. *Словник іношомовних слів* / Ред. О. С. Мельничук. – К.: Гол. редакція УРЕ, 1985. 7. *Новейший философский словарь* / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. 8. *Електронний ресурс доступу: answers.com/topic/paradigm*. 9. Кун Т. *Структура наукових революцій*. – К.: Port-Royal, 2001. 10. *Електронний ресурс доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki*. 11. Рубанець О. М. *Парадигмальні зміни в постнекласичній науці*. – *Мультиверсум. Філософський альманах* – К.: Центр духовної культури. – № 53. – *Електронний ресурс доступу: http://www.filisof.com.ua/Jornel/M_53/Rubanez.htm*. 12. Бацевич Ф. С. *Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник*. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. 13. *Roget's II: The New Thesaurus*. – Houghton Mifflin Company, 1995. 14. *Електронний ресурс доступу: http://www.merriam-webster.com/dictionary*. 15. *Електронний ресурс доступу: http://www.answers.com/topic/paradigm*. 16. *Електронний ресурс доступу: http://www.visualthesaurus.com*. 17. *Українська мова. Енциклопедія*. – К.: Укр. Енцикл., 2000. – 752 с.

* погляд – ред.